

УДК 023:027.7(477.74-21)

В. П. Пружина,

заступник директора з наукової роботи

Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (04282) 34 77 89

e-mail: library@onu.edu.ua

ЗАРАДИ ПАМ'ЯТІ, ЗАРАДИ МАЙБУТНЬОГО

Стаття присвячена виходу монографії з нагоди ювілею Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. За двохсотрічну історію кожний період в розвитку бібліотеки накладав свій відбиток на стан її фондів, зміст роботи, інтереси читачів. Акцентовано увагу на нових сторінках в історії бібліотеки, які були відкриті на основі архівних документів та малотиражних видань, що на сьогодні стали бібліографічною рідкістю.

Ключові слова: Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова, монографія, ювілей, бібліотека Рішельєвського лицю, бібліотека Новоросійського університету, вчена рада, Центральна наукова бібліотека м. Одеси, науково-дослідна діяльність бібліотеки.

2017 рік – ювілейний для Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Їй виповнилось 200 років. Бібліотека – це пам'ять університету, багатство університету, елемент, що зв'язує науку і освіту в університеті. Ювілей – це певний рубіж, коли звіряєш правильність обраного курсу, коли, підбиваєш підсумки і робиш роботу над помилками. Тому соціокультурний простір книгозбірні вже вдруге став предметом вивчення. Перший історичний нарис було надруковано у 2002 р. з нагоди 185 річчя бібліотеки.

Нове видання «Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017» створено заради пам'яті, заради майбутнього, для того, щоб молоде покоління знало історію університетської бібліотеки, а також з метою показати значення її вивчення як складової бібліотечного краєзнавства.

Авторський колектив: Алексєєнко М. В., Подрезова М. О., Полевщикова О. В., Пружина В. П., Самодурова В. В.

Рецензенти книги: д-р іст. наук., проф. Гребцова І. С., д-р іст. наук., проф. Ковальчук Г. І., д-р філол. наук Вента Коцере. Монографія надрукована у видавництві «Одеський університет».

Автори намагалися дослідити і описати всі 200 років життя бібліотеки, які вмістили дуже багато подій.

Плине неблаганний час. Відходять у небуття живі свідки. А нам залишаються лише документи – в архівах та самій бібліотеці. Протягом всього періоду бібліотека існувала складно, різноманітно і динамічно: збирала і зберігала нашу духовну спадщину, втілювала нові ідеї, розвивала нові технології, реалізовувала нові плани.

У монографії зроблена спроба крізь часи представити живий образ книгозбірні, яка стала невід'ємною частиною Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Вона повною мірою розділила свою долю з долею країни і вишу. Тому книга побудована за послідовно – хронологічними періодами розвитку та складається з п'яти розділів:

Бібліотека Рішельєвського ліцею (1817–1865), Бібліотека Новоросійського університету (1865–1920), Бібліотека в період реформування вищої освіти (1920–1933), Бібліотека Одеського державного університету (1933–1991), Університетська бібліотека в період незалежної України (1991–2017).

Кожний розділ – це окремий образ, в якому відображена епоха, події, імена.

Відкриває книгу бібліотека Рішельєвського ліцею (1817–1865), адже історія НБ починається саме від часів заснування цього навчального закладу в Одесі згідно указу імператора Олександра I від 2 (14) травня 1817 р. Велика увага приділена джерелам формування та комплектуванню фонду. До наукового обігу вперше введено матеріал з архівного фонду Рішельєвського ліцею у Державному архіві Одеської області. Цікавим є невідомий до цього часу епізод щодо передачі у 1843 р. частини книг Віленської медико-хірургічної академії до бібліотеки ліцею в Одесі. На даний момент у фонді НБ ОНУ виявлено 123 найменування в 282 томах цього навчального закладу. У складі цього книжкового комплексу є видання з приватних колекцій, в тому числі із зібрань польсько-литовського роду Сапег та ректора Віленського університету Яна Снядецького. Рішельєвський ліцей в Одесі – єдиний навчальний заклад подібного типу, який, поряд з університетами Російської імперії, взяв участь у процесі розподілу майна університетів Великого князівства Литовського.

Бібліотека Рішельєвського ліцею трансформувалася разом із навчальним закладом, частиною якого вона була, змінювались підходи до організації бібліотечної справи та формування фондів книгозбірні.

Книжкове зібрання Рішельєвського ліцею стало основою бібліотеки Імператорського Новоросійського університету. У 1865 р., під час перетворення Рішельєвського ліцею в університет, його бібліотека складалася з 11.298 назв видань у 28.505 томах. Основну частину книг становили навчальні посібники – підручники та хрестоматії з різних дисциплін, що викладалися в ліцеї (історії, математики, фізики, хімії, механіки, сільськогосподарських наук, природничої історії, юриспруденції, комерції тощо). Крім того, було багато творів античних авторів як в оригіналі, так і в перекладах російською мовою, творів європейської літератури. Значна кількість примірників з колекції бібліотеки Рішельєвського ліцею належить до рідкісних і цінних видань XVI–XVIII століть.

Розділ «Бібліотека Новоросійського університету (1865–1920)» містить відомості про те, як формувалася фонд бібліотеки, як відбувалося його централізоване комплектування, підписка і покупка книг і періодичних видань та, які і від кого надходили дари. Тут же вперше показана роль комісіонерів в придбанні навчальної і наукової літератури для потреб університету.

За допомогою вперше введених в науковий обіг архівних матеріалів, а також відомостей з піднятих малотиражних видань (протоколи засідань ради ІНУ, звіти, огляди викладання, правила користування і т. д.), які давно стали бібліографічною рідкістю, були уточнені і доповнені відомі факти з історії організації роботи бібліотеки: її структури, управління, персонального складу, розстановки книг, ведення каталогів, обслуговування та ін.

Вперше розкрита роль Вченої ради Новоросійського університету в діяльності бібліотеки, яка повністю керувала її роботою через свої так звані бібліотечні комісії. Є численні свідчення внеску окремих вчених у становлення і розвиток університетської бібліотеки (академіка П. С. Білярського, професорів О. М. Богдановського, Б. В. Богішича, Є. Ф. Сабініна, О. О. Кочубинського, Ф. І. Леонтовича, Ф. І. Успенського та ін.). Вперше

показано участь І. І. Мечникова в долі бібліотеки Новоросійського університету, його робота в бібліотечних комісіях, турбота про збереження фонду періодичних видань.

По можливості, розширені відомості про людей, які створювали бібліотеку: про її перших керівників (В. М. Шишковського, Л. П. Бруна, П. С. Шестерикова); про рядових помічників бібліотекаря, які «словом і ділом» служили книзі, бібліотеці, університету багато років (В. І. Григоровича, І. І. Дусинського, В. М. Габбе та ін.); про – першу жінку, що стала не тільки першою жінкою-бібліотекарем в університеті, а й, взагалі, першою жінкою, введеною до штату нашого університету (Л. К. Брун).

Упорядковані відомості про місця знаходження і переміщення бібліотеки по території Новоросійського університету на Дворянській вулиці в різні періоди її історії. Описано моменти будівництва для бібліотеки книгосховища і її переміщення в 1902 р в нову будівлю на Преображенській вулиці, спеціально зведену для бібліотеки, Музею витончених мистецтв, юридичного та історико-філологічного факультетів за проектом архітекторів Толвінського і Бернардаці.

Відзначена роль бібліотеки в діяльності Одеського бібліографічного товариства при Новоросійському університеті, що діяло в нашому місті з 1907 по 1920 рр. під головуванням професора І. А. Линиченка.

Доповнено новими даними матеріали, що стосуються особового складу, структури та роботи окремих підрозділів бібліотеки в період реформування вищої освіти (1920–1933). Показана швидка зміна становища в організації діяльності вищої школи в Одесі після 1920 р. У результаті цілої низки реорганізацій та розпаду Новоросійського університету були організовані інститути з терміном навчання 4–5 років як синтез спеціальної та загальної освіти: Медичний факультет розділили на Медичну академію та Клінічний інститут. На базі інших факультетів університету утворилися вищі навчальні заклади, в які влилися відповідні кафедри Одеських вищих жіночих курсів. Математичні, фізичні та хімічні кафедри університету склали Фізико-математичний інститут. На базі історичного та юридичного факультетів виникли Гуманітарно-суспільний інститут і Археологічний інститут. Потім пройшла ще одна хвиля реорганізацій, в результаті якої у 1922 р. в Одесі злилися воєдино Медичну академію та Клінічний інститут. Профільні факультети Інституту прикладної хімії та Політехнічного інституту об'єднали в один вуз – Технікум прикладної хімії. Профільні факультети Політехнічного інституту, Сільськогосподарського інституту і Гуманітарно-суспільного інституту злилися в один Інститут народного господарства. Фізматін і чотири факультети Гуманітарно-суспільного інституту, а також Археологічний інститут об'єднали в Одеський інститут народної освіти.

Швидке збільшення вищих навчальних закладів, отже, і бібліотек вузів, ріст книжкових фондів, нові умови їх існування, зміна складу читачів, вимагали осмислення подальших напрямків діяльності, вироблення нових підходів до організації бібліотечних процесів, інакшої організації бібліотечної справи у ВНЗ. Новостворені бібліотеки нових вузів докорінно відрізнялися одна від одної за складом фондів, ступенем їх наповнення, що ускладнювало виконання завдання забезпечення навчального процесу. Дані обставини сприяли появі нового виду бібліотек – міжвузівських бібліотек. Колишня університетська бібліотека, у результаті її повної реорганізації, стала ядром бібліотечної мережі вищої школи міста, а основна частина фондів на Преображенській вулиці стала Головною бібліотекою вищої школи м. Одеси.

Головним завданням бібліотеки став порятунок книг, що гинули в умовах громадянської війни. У неї влилися книги з ліквідованих радянською владою навчальних

закладів: Вищих жіночих курсів, Вищих жіночих медичних курсів, Інституту шляхетних дівчат, Кадетського корпусу, Юнкерського училища, Єпархіальної духовної семінарії, а також книги Англійського клубу і деяких приватних, покинутих власниками, які тікали від революції, бібліотек.

У розділі вперше публікуються архівні матеріали, що стосуються особового складу, структури та роботи окремих відділів Головної бібліотеки вищої школи м. Одеси. Вона обслуговувала всі категорії службовців і студентів у вищій школі, продовжуючи, при цьому, створювати студентські бібліотеки у новостворених ВНЗ. Директором Головної бібліотеки вищої школи був обраний колишній професор кафедри російської історії Новоросійського університету А. В. Флоровський.

З перших років радянської влади Центральна наукова бібліотека отримала статус науково-дослідної установи й увійшла до провідних науково-освітніх організацій СРСР. Її авторитет у науковому середовищі був надзвичайно високим навіть далеко за межами Радянського Союзу. Число наукових установ, з якими Од. ЦНБ підтримувала обмін у 1926 р., перевищило 300, в тому числі західноєвропейські академії, великі бібліотеки, університети та інші наукові установи всього світу (серед них – Лондонське королівське товариство, Французький Інститут, Інститут Карнегі у Вашингтоні).

Це зовсім не дивно, якщо взяти до уваги склад співробітників ЦНБ на чолі з видатним вченим й блискучим організатором науки С. Л. Рубінштейном (у майбутньому – член-кореспондент АН СРСР). Йому вдалося згуртувати навколо себе невелику, але надзвичайно ефективну команду одностайних, талановитих та енергійних співробітників, справжніх науковців. Це О. Л. Вайнштейн, М. М. Петринський, І. Я. Фаас, Ф. Є. Петрунь, К. О. Копержинський, цілий ряд представників одеської інтелігенції – діячів українського національно-культурного відродження.

Це був час великих досягнень і справжніх проривів. У 1920-ті роки Бібліотека почала отримувати обов'язковий примірник української книги. Особлива увага надавалася збереженню у складі бібліотеки найцінніших її колекцій. Великою мірою саме завдяки наполегливості та принциповості С. Л. Рубінштейна в Одесі залишилася одна з найбільших культурних цінностей України – бібліотека Воронцових, яку в 20-і роки ХХ століття двічі мали намір передати – спочатку до Москви, а потім до Харкова.

У результаті проведеної в середині 1920-х рр. структурної реорганізації, в бібліотеці з'явилися не тільки нові відділи, кабінети, але й Музей рідкісної книги (відкритий у березні 1927 р.). Особливо відзначимо організацію у бібліотеці окремого Українського відділу (UCRAINICA). На відібраних книгах, картографічних матеріалах, рукописах, що увійшли до його фонду, ставився штамп UCRAINICA, що зберігся з того часу до сьогодні. На 1928 р. загальна кількість книжок українського фонду становила 25 тис. назв у 50 тис. одиницях. Першим завідувачем Українським відділом бібліотеки був видатний український історик літератури, мовознавець-славіст, фольклорист, етнограф і бібліограф К. О. Копержинський.

Для підготовки кваліфікованих фахівців для бібліотечної сфери почала працювати аспірантура при ЦНБ, у першому наборі був С. Я. Боровий, майбутній видатний історик. Захистивши в 1930 р. свою «промоційну», він став першим і єдиним у довоєнні роки на території всієї України фахівцем, який отримав учену ступінь з книгознавства.

У 1927 р. почав виходити друкований орган бібліотеки – «Праці Центральної Наукової бібліотеки м. Одеси» (всього вийшло три томи). Публікації та наукові статті, підготовлені співробітниками бібліотеки, відрізнялись новизною підходів, глибиною наукових розробок та свідчили про те, що Наукова бібліотека насправді переростала пасивну ролі книгосховища й виросла в наукову установу.

Визнаємо, що слова С. Л. Рубінштейна про бібліотеку як наукову установу не втратили своєї актуальності і співзвучні сьгоднішньому розумінню завдань колективу та усвідомлення його наукового потенціалу.

На підставі мемуарної літератури, спогадів учасників та матеріалів, що збереглися в архівах та бібліотеках були реконструйовані події, пов'язані з бібліотекою за часів війни.

Найнеобхідніший мінімум навчальної та наукової літератури, яку могли дозволити умови евакуації, та збережений у дорозі співробітниками бібліотеки, став спасінням для підготовки спеціалістів у Байрам-Алі.

В оточеній Одесі, у приміщенні університетської бібліотеки серед книг розміщувалися штаб ППО і винищувальний батальйон. В окупованій Одесі університетську бібліотеку підпорядкували Міській публічній бібліотеці, зробивши її абонементом. За румунської влади розграбовувались рідкісні колекції, коштовності, книги – насамперед з історії, економіки, географії Бессарабії та півдня України. 1944 р., після визволення міста, бібліотека допомогла університету у найкоротший строк налагодити науковий процес та учбову роботу.

Післявоєнні роки стали відродженням бібліотеки, відновленням її кращих традицій. Це перш за все якісне формування фондів, активна перебудова основних напрямків роботи та активізація наукової діяльності.

Детально та повно представлений сучасний період розвитку книгозбірні.

Це і трансформація змісту діяльності закладу в період формування інформаційного суспільства, і стратегічні пріоритети розвитку, і еволюція структури і функцій наукової бібліотеки в період освоєння інформаційних технологій – це далеко не повний перелік питань, що знайшли своє відображення у розділі.

Будь-яку справу творять люди, тому в кожному розділі багато імен, вже неодноразово згадуваних і зовсім невідомих. Це співробітники, які стояли у витоків, відновлювали бібліотеку з руїн у післявоєнні часи, в період перебудови та в роки незалежності; людей, які все своє життя віддали бібліотечній справі, для яких бібліотека стала другою домівкою; це ті, хто не мислили себе без бібліотеки, без книги, без читачів.

Звичайно, про все написати неможливо, то ж автори намагались обмежитися тільки головним у складній і різноманітній діяльності бібліотеки.

Вступивши в нове тисячоліття, бібліотека шукає нові шляхи і форми розвитку в стрімко мінливому світі. Вона живе, працює і продовжує творити вже історію сьогодення. Попереду нові цілі, нові проекти, нові інтер'єри, нові читачі і друзі. У добру путь, Бібліотеко!

В. П. Пружина,

заместитель директора по научной работе

Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (04282) 34 77 89

e-mail: library@onu.edu.ua

РАДИ ПАМЯТИ, РАДИ БУДУЩЕГО

Статья посвящена выходу монографии по случаю юбилея Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова. За время двухсотлетней истории каждый период в развитии библиотеки накладывал свой отпечаток на состояние ее фондов, содержание работы, интересы читателей. Акцентировано внимание на новых страницах в истории библиотеки, которые были открыты на основе архивных документов и малотиражных изданий, которые на сегодня стали библиографической редкостью.

Ключевые слова: Научная библиотека ОНУ имени И. И. Мечникова, монография, юбилей, библиотека Ришельевского лицея, библиотека Новороссийского университета, ученый совет, Центральная научная библиотека г. Одессы, научно-исследовательская деятельность библиотеки.

V. P. Pruzhyna,

Associate Director of the Scientific Library
of Odessa I. I. Mechnikov National University
24, Preobrazhenskaya St., Odesa, 65082, Ukraine
tel. (04282) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

FOR THE MEMORY, FOR THE FUTURE

The article is dedicated to publication of the monograph on the occasion of anniversary of the Scientific Library of Odessa I. I. Mechnikov National University. During 200 years of its history, each period had an impact on its work, condition of its funds and readers' interests. Special attention was paid to new pages in the history of the library that were opened basing on archive documents and small-circulation publications. Today they became a bibliographic rarity.

Key words: Scientific Library of Odessa I. I. Mechnikov National University, monograph, Library of the Richelieu Lyceum, Library of Novorossiya University, scientific council, Odessa Central Scientific Library, research activity of the library.